

13. Синицын С. А. Защита владения и вещных прав в гражданском праве России и Германии : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Науч. рук. Е. А. Суханов. Москва, 2010. 30 с.

14. Постанова ВП ВС у справі № 653/1096/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75296538>.

ЧЕРНЕГА В. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри підприємницького
та корпоративного права
(ДНБЗ «Київський національний
економічний університет
імені Вадима Гетьмана»)

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-1.38>

ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ДО РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН

Статтю присвячено теоретичним та практичним аспектам застосування норм цивільного права до регулювання сімейних відносин в Україні. Розглянуто позиції учених різних юридичних шкіл нашої держави на прикладне значення застосування норм цивільного законодавства до регулювання сімейних відносин. Підтримано доктринальний підхід, за яким норми цивільного права до регулювання сімейних відносин застосовуються не безпосередньо, а субсидіарно. Доведено, що в ч. 1 ст. 8 СК України законодавцеві якнайкраще не перелічувати коло учасників відповідних відносин, а також не диференціювати види відносин, що належать до предмета сімейно-правового регулювання, бо це не відповідає меті аналізованої норми сімейного права. Здійснено порівняльно-аналітичний аналіз положень чинних редакцій частини першої статті 8 Сімейного кодексу України та частини першої статті 9 Цивільного кодексу України. Обґрунтовано недоцільність у статті 8 Сімейного кодексу України вказувати про те, що норми Цивільного кодексу України можуть застосовуватися для регулювання сімейних відносин у випадках, передбачених Сімейним кодексом України, а також у випадках, якщо вони не передбачені Сімейним кодексом України, але за умови, що це не суперечить загальним засадам регулювання сімейних відносин, закріпленим у статті 7 Сімейного кодексу України. Констатовано, що із розвитком сімейного законодавства перелік відсилань до Цивільного кодексу України з об'єктивних обставин було розширено. Акцентовано увагу на тому, що, крім Цивільного кодексу України, до регулювання сімейних відносин у разі

їх неврегульованості головним джерелом правового регулювання відповідної сфери суспільного життя – Сімейним кодексом України можуть застосовуватися інші нормативно-правові акти. Запропоновано авторський варіант редакції статті 8 Сімейного кодексу України.

Ключові слова: застосування норм цивільного права, Сімейний кодекс України, сімейно-правове регулювання, цивільне законодавство, Цивільний кодекс України.

Cherneha V. M. Application of the rules of Civil Law to the regulation of family relations

The article is devoted to theoretical and practical aspects of application of Civil Law rules to regulation of family relations in Ukraine. The positions of scientists of different law schools of our country on the applied importance of applying the rules of Civil Law to the regulation of family relations are considered. A doctrinal approach is supported, by whom the rules of Civil Law are applied not directly but indirectly to the regulation of family relations. It is proved that in Part 1 of Article 8 of the Family Code of Ukraine to the legislator is best not to list the number of participants in the relevant relations, nor to differentiate the types of relations that are subject to Family Law, because this is not consistent with the purpose of the analyzed rule of Family Law. The comparative-analytical analysis of the provisions of the current wording of part one of Article 8 of the Family Code of Ukraine and part of Article 9 of the Civil Code of Ukraine was carried out. The inappropriateness in Article 8 of the Family Code of Ukraine is justified, stating that the provisions of the Civil Code of Ukraine may be applied to regulate family relations in cases provided for by the Family Code of Ukraine, and in cases where they are not provided for by the Family Code of Ukraine, provided that does not contradict the general principles of regulation of family relations enshrined in Article 7 of the Family Code of Ukraine. It is noted that with the development of Family Law the list of references to the Civil Code of Ukraine was objectively expanded. Attention is drawn to the fact that, in addition to the Civil Code of Ukraine, other normative acts may apply to the regulation of family relations in the event of their failure to regulate the main source of legal regulation of the relevant sphere of public life – the Family Code of Ukraine. An author's version of Article 8 of the Family Code of Ukraine has been proposed.

Key words: application of rules of Civil Law, Family Code of Ukraine, family law regulation, civil law, Civil Code of Ukraine.

Вступ. Досліджуючи норми Сімейного кодексу України (далі – СК України), неможливо не звернутися до положень ч. 1 ст. 8 зазначеного законодавчого акта, які дають змогу застосовувати до регулювання сімейних відносин норми Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). Існування вказаної статті викликає палкий диспут у сімейно-правовому середовищі протягом тривалого часу. Це пов'язано із проблемами, коло яких висвітлюватиметься у цьому мікродослідженні.

Аналіз досліджень і публікацій дає змогу констатувати, що кілька аспектів застосування норм цивільного права до регулювання сімейних відносин містяться у науковій спадщині Я.М. Шевченко, І.В. Жилінкової, Ю.С. Червоного. Різнобічні проблеми за відповідною тематикою та альтернативні шляхи їх розв'язання свого часу були представлені в масштабному дослідженні О.В. Некрасової [5]. Застосування норм цивільного права до регулювання сімейних відносин також становить значний інтерес З. В. Ромовської, Є.О. Харитонова, Т.В. Боднар, Л. В. Красицької, В.В. Цюри, С.І. Шимон, В. І. Борисової, М.М. Сібільова, Б.В. Фасія та деяких інших учених-юристів сучасності. Проте поставити крапку в багатьох питаннях досі, на жаль, не вдається.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування теоретичних та практичних аспектів застосування норм цивільного права до регулювання сімейних відносин.

Результати дослідження. Низка проблем пов'язана із різносприйняттям чинної редакції ч. 1 ст. 8 СК України. Принагідно нагадаємо, що відповідно до неї, якщо особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами не врегульовані зазначеним вище кодифікованим актом, вони регулюються відповідними нормами ЦК України, якщо це не суперечить суті сімейних відносин [16]. Так, у науково-практичних доробках З.В. Ромовської та Ю.С. Червоного зазначається, що йдеться про субсидіарне застосування норм ЦК України до регулювання сімейних відносин, зокрема у зв'язку з розширенням сфери їх регулювання за допомогою договору, а також задля законодавчої економії [4, с. 22; 9, с. 24–25].

Науковці вважають їх заповненням «вакууму» в правовому регулюванні сімейних відносин, зважаючи на вилучення книги 6 «Сімейне право» з проєкту ЦК України [19, с. 60].

Інші фахівці також зазначають, що застосування ЦК України є прогнозованою і свідомою позицією законодавця [5, с. 3–4].

Окремі представники юридичної науки та практики взагалі обмежуються констатацією того, що законодавцем запроваджено механізм субсидіарного застосування цивільного законодавства до регулювання сімейних відносин [18, с. 60].

Деякі автори переконані, що існування зазначеної норми є «свідченням недостатності норм сімейного законодавства до регулювання сімейних відносин» [17, с. 42].

У контексті положень ч. 1 ст. 8 СК України однією з проблем є визначення питання про те, як саме застосовуються норми цивільного права України до регулювання сімейних відносин. *Безпосередньо* або *субсидіарно*? Думки представників різних українських наукових юридичних шкіл у цьому питанні є діаметрально контрарними. Так, на думку фахівців (зокрема, І.В. Жилінкової, М.М. Сібільова), немає підстав говорити про субсидіарне застосування норм ЦК України до сімейних відносин, адже сімейне право не є самостійною галуззю права [13, с. 42; 17, с. 302]. Проте наведене вище твердження «розвіює» Т.В. Боднар, посилаючись на зміст ч. 1 ст. 9 ЦК України, відповідно до якої положення ЦК України застосовуються до врегулювання сімейних відносин, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства. Вчена вважає, що одним із яскравих прикладів слугує визнання інституту опіки та піклування інститутом цивільного права, що зумовило застосування до відносин опіки та піклування положень глави 6 ЦК України (ст. ст. 55–79) [1, с. 496]. Тому слід дослухатися до поради про те, що ще раз слід уважно прочитати ч. 1 ст. 9 ЦК України, переконавшись у тому, що норми ЦК України застосовуються до регулювання сімейних відносин *субсидіарно, а не безпосередньо* [2, с. 122].

Спроможність наведеної вище позиції демонструє також Л.В. Красицька. Вчена зауважує, що якщо визнати, що ЦК України «безпосередньо» регулює сімейні відносини, то до вимог про стягнення неустойки за прострочення аліментів варто було б застосовувати положення ст. 258 ЦК України, а це не корелюється «за своєю суттю із засадами сімейно-правового регулювання». Згадана дослідниця також упевнена в алогічності застосування під час відшкодування моральної та майнової шкоди за порушення сімейних прав та інтересів загальних положень про відшкодування шкоди, закріплених у главі 82 ЦК України, нехтуючи положеннями п. 6 ч. 2 ст. 18 СК України, в якому міститься спосіб захисту сімейних прав та інтересів [3, с. 186–187].

Водночас у літературі безпідставно оспорується теза про те, що субсидіарне застосування норм ЦК України до особистих немайнових і майнових сімейних відносин зумовлене тим, що як цивільне, так і сімейне право належать до приватного права [4, с. 97]. Адже питання про приватноправову природу сімейного права не є однозначним. З огляду на це, не дарма в правовій доктрині скептично запитують: «Як можна пояснити можливість застосування положень ЦК України до відносин, які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля або у сфері господарювання?» [1, с. 497].

Учених також бентежить питання про те, чи підлягають застосуванню норми ЦК України до регулювання як особистих немайнових, так і майнових сімейних відносин?

Чи застосування норм цивільного права можливе лише до регулювання майнових сімейних відносин? Так, свого часу прибічниця законодавчого підходу І.В. Жилінкова констатувала, що цивільно-правові норми можуть застосовуватися не лише до майнових, як це було передбачено в первинній редакції ч. 1 ст. 8 СК України, але й особистих немайнових відносин. Вчена підкреслювала, що в ЦК України наявні норми, що визначають «загальний цивільно-правовий статус особи, основні особисті права людини, порядок охорони та захисту цих прав. <...> Визначають сферу приватного існування людини в суспільстві, межі, які публічна влада не може перетинати за будь-яких обставин. <...> Сімейні права слід розглядати як окремий складник універсального цивільно-правового статусу» [17, с. 42].

Тоді як опоненти (наприклад, В.І. Борисова) переконані, що субсидіарне застосування цивільного законодавства можливе лише до регулювання *майнових відносин* членів сім'ї та родичів [15, с. 44]. Приєднується до того ж висновку Т.В. Боднар [1, с. 497]. З цього є підстави висновувати, що обидві вчені-сучасниці підтримують попередній підхід законодавця, який було втілено в первинній редакції ч. 1 ст. 8 СК України, тобто до набрання чинності Закону України «Про внесення змін до Сімейного та Цивільного кодексів України» від 22 грудня 2006 р. [8]. Проте в ч. 1 ст. 8 СК України законодавцеві якнайкраще не перелічувати коло учасників відповідних відносин (адже в нинішніх правоположеннях згадуються: подружжя, батьки та діти, інші члени сім'ї та родичі), а також не диференціювати види відносин, що належать до предмета сімейно-правового регулювання, бо це не відповідає меті аналізованої норми сімейного права. Досить зробити вказівку на те, що йдеться про сімейні відносини, які не врегульовані СК України.

У кодифікованих актах по-різному вирішено питання про застосування норм ЦК України до регулювання сімейних відносин. Спробуємо в цьому переконатися, звернувшись до положень ч. 1 ст. 9 ЦК України: його положення застосовуються до врегулювання сімейних відносин, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства [20]. На противагу цьому відповідно до ч. 1 ст. 8 СК України ставиться вимога про відповідність положень ЦК України суті сімейних відносин. Зазначена вимога в наукових осередках неоднозначно оцінюється. Так, І.В. Жилінкова стверджувала, що якщо цивільні та сімейні відносини мають єдину природу, то це означає, що *цивільні відносини не можуть суперечити суті сімейних* [17, с. 42]. Принагідно слід зазначити, що законодавці окремих зарубіжних країн навіть прямо передбачають, що цивільне законодавство застосовується, оскільки воно не суперечить суті сімейних відносин. Такі положення закріплені в ст. 5 Сімейного кодексу Киргизької Республіки [10], ст. 6 Сімейного кодексу Республіки Узбекистан [11], ст. 4 Сімейного кодексу Російської Федерації [12].

Колектив авторів науково-практичного коментаря СК України за редакцією С.Я. Фурси, застосовуючи норми ЦК України, радить зважати на особливості сімейних правовідносин, в основу яких покладено особисті зв'язки членів сім'ї, що зумовлює їх особистісний і безоплатний характер. Натомість правове регулювання цивільних відносин, які переважно є майновими, ґрунтується «на принципах платності, компенсаторності, у т.ч. грошовій або натуральній формі» [18, с. 46].

Є.О. Харитонов стверджує, що вимога про відповідність норм ЦК України «суті сімейних відносин» (у контексті ч. 1 ст. 8 СК України) не є конкретною через відсутність критерію, за яким мають визначитися норми ЦКУ, що підлягають застосуванню [14, с. 25].

Зі свого боку варто зазначити, що аналізована вимога є зайвою. Її доцільно виключити з чинної редакції ч. 1 ст. 8 СК України. Адже суб'єкт правозастосування у будь-якому разі має враховувати (не має забувати) самотність відносин, до яких мають застосовуватися норми спорідненої галузі права. Тому слід віддати перевагу тому підходу, який утілено в ч. 1 ст. 9 ЦК України.

М.М. Сібільов вважає, що в ст. 8 СК України слід вказати на те, що норми ЦК України можуть застосовуватися для регулювання сімейних відносин у випадках, передбачених СК України, а також у випадках, якщо вони не передбачені СК України, але за умови, що це не суперечить загальним засадам регулювання сімейних відносин, закріпленим у ст. 7 СК

України [13, с. 204]. Із таким варіантом авторської редакції згаданої статті можна погодитися, але лише частково. Річ у тому, що загальні засади сімейного законодавства заповнюють наявні прогалини. Тому в такому разі йтиметься про застосування аналогії права. Тоді як у разі субсидіарного застосування норм цивільного права до регулювання сімейних відносин відсутність прогалин є необхідною умовою звернення до нього.

У СК України (ч. 1 ст. 12, ч. 2 ст. 20, ч. 3 ст. 45, ч. 2 ст. 68, ч. 6 ст. 75, ч. 2 ст. 178, ч. 3 ст. 179, ч. 3 ст. 243, ч. 4 ст. 249, ч. 1 ст. 250, ч. 1 ст. 251) міститься низка відсилань до ЦК України. Із динамікою сімейного законодавства наведений перелік відсилань до останнього кодифікованого акта розширено за рахунок включення до нього абз. 3 ч. 2 ст. 175 СК України, зокрема: якщо виділ у натурі частки зі спільного майна є неможливим (ч. 2 ст. 183 ЦК України), діти, які мають право на виділ частки із майна у натурі, мають право на одержання від інших співвласників грошової або іншої матеріальної компенсації вартості його часток. Ст. 175 СК України було доповнено ч. 2 (і, зокрема, абз. 3) відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання» від 03.07.2018 р. [7].

Застосування норм цивільного права до регулювання сімейних відносин утілюється у судових актах. Приміром, у постанові Верховного Суду від 24.07.2019 року в справі № 645/5783/16-ц, враховуючи природу аліментного договору та положення ст. 8 СК України, було субсидіарно застосовано норми ЦК України, що стосуються договірних зобов'язань, зокрема щодо валюти зобов'язання і принципів його виконання [6].

Під час проектування авторської редакції аналізованої статті резонно врахувати також пропозицію О.В. Некрасової, яка дійшла висновку, що до регулювання сімейних відносин, крім ЦК України, можуть застосовуватися норми інших цивілістичних законів [5, с. 14].

Висновки. Отже, норми цивільного права застосовуються до регулювання сімейних відносин в Україні субсидіарно. Теоретичне обґрунтування викладеного вище в цій публікації дає підстави внести відповідні зміни до ч. 1 ст. 8 СК України. Тому її доцільно викласти в такій редакції: «Якщо сімейні відносини не врегульовані цим Кодексом, вони регулюються Цивільним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами».

Список використаних джерел:

1. Боднар Т.В. Розвиток сімейно-правової доктрини. *Правова доктрина України*: у 5 т. Нац. акад. прав. наук України. / редкол.: В.Я. Тацій (голова редкол.) та ін. Т. 3: Доктрина приватного права України / за заг. ред. Н.С. Кузнецової. Харків : Право, 2013. С. 488–501.
2. Боднар Т. Проблеми застосування норм Цивільного кодексу України та інших нормативно-правових актів до регулювання сімейних відносин. *Право України*. 2019. № 2. С. 119–132.
3. Красицька Л.В. Співвідношення сімейного та цивільного права. *Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста-епоху (до 85-річчя від дня народження академіка Ярославни Миколаївни Шевченко)* / за заг. ред. Р.О. Стефанчука. Київ : АртЕк, 2017. С. 176–186.
4. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / С.В. Ківалов, Ю.С. Червоний, Г.С. Волосатий та ін. ; за ред. Ю.С. Червоного. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 504 с.
5. Некрасова О.В. Застосування цивільного законодавства до сімейних відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2008. 16 с.
6. Постанова Верховного Суду від 24.07.2019 р. у справі № 645/5783/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83870463>.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання : Закон України від 03.07.2018 р. № 2475-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 36. Ст. 272.
8. Про внесення змін до Сімейного та Цивільного кодексів України : Закон України від 22.12.2006 р. № 524-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 10. Ст. 87.
9. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України : наук.-практ. комент. 3-тє вид., переробл. і доп. Київ : Правова єдність, 2009. 432 с.

10. Семейный кодекс Кыргызской Республики от 30 августа 2003 г. № 201. *База данных «Законодательство стран СНГ»*. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=4088 (дата звернення: 01.02.2020).

11. Семейный кодекс Республики Узбекистан от 30 апреля 1998 г. *База данных «Законодательство стран СНГ»*. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=973 (дата звернення: 01.02.2020).

12. Семейный кодекс Российской Федерации от 29 декабря 1995 г. № 223-ФЗ. *База данных «Законодательство стран СНГ»*. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=1809 (дата звернення: 01.02.2020).

13. Сібільов М.М. Договірне регулювання сімейних відносин: становлення і сучасний стан законодавства та напрями наукових досліджень. *Спогади про Людину, Вченого, Науковця (до 60-річчя від дня народження професора Ірини Володимирівни Жилінкової)* / за заг. ред. Р.О. Стефанчука. Харків : Право, 2019. С. 195–205.

14. Сімейне право України : навчальний посібник / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонова, В.О. Гончаренко та ін. ; за ред. Є.О. Харитонова. Київ : Істина, 2008. 200 с.

15. Сімейне право України : підручник / Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова та ін. ; за заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Жилінкової. 3-те вид., переробл. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 264 с.

16. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 01.02.2020).

17. Сімейний кодекс України : науково-практичний коментар. / І.В. Жилінкова, В.К. Антошкіна, Н.А. Д'ячкова, В.Ю. Москалюк та ін. ; за ред. І.В. Жилінкової, 2008. 855 с.

18. Сімейний кодекс України : науково-практичний коментар / С.Я. Фурса та ін. ; за заг. ред. С.Я. Фурси. Київ : Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2008. 1248 с.

19. Фасій Б.В. Субсидіарне застосування норм цивільного законодавства в Україні: теорія та практика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2016. 202 с.

20. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 01.02.2020).

